

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КАМ'ЯНЕЦЬ-ПОДІЛЬСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ІВАНА ОГІЄНКА
ФАКУЛЬТЕТ СПЕЦІАЛЬНОЇ ОСВІТИ, ПСИХОЛОГІЇ
І СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ
КАФЕДРА ЗАГАЛЬНОЇ ТА ПРАКТИЧНОЇ ПСИХОЛОГІЇ**

Кваліфікаційна робота
на здобуття ступеня вищої освіти «бакалавр»
з теми: «ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ АДАПТАЦІЇ ДО
ВІЙСЬКОВОЇ СЛУЖБИ: ГЕНДЕРНИЙ АСПЕКТ»

Виконала: студентка 4 курсу
Ps1-B21z групи
спеціальності 053 Психологія
(заочна форма навчання)
Бучко Світлана Василівна

Керівник:
Гудима Олександр Васильович,
кандидат психологічних наук,
доцент, доцент кафедри
загальної та практичної психології

Рецензент:
Онуфрієва Ліана Анатоліївна,
доктор психологічних наук,
професор, завідувач кафедри
загальної та практичної психології

Кам'янець-Подільський – 2025 р.

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ТА МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ АДАПТАЦІЇ ДО ВІЙСЬКОВОЇ СЛУЖБИ З УРАХУВАННЯМ ГЕНДЕРНИХ ВІДМІННОСТЕЙ	6
1.1. Аналіз адаптації як психологічного явища	6
1.2. Особливості адаптації до військової служби	10
1.3. Особливості адаптивних можливостей чоловіків і жінок	15
1.4. Значення інтеграції гендерного підходу у військові сили	18
Висновки до першого розділу	24
РОЗДІЛ 2. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ АДАПТАЦІЇ ДО ВІЙСЬКОВОЇ СЛУЖБИ: ГЕНДЕРНИЙ АСПЕКТ	25
2.1. Організація проведення дослідження адаптаційних процесів у військовій службі.....	25
2.2. Аналіз результатів дослідження	29
Висновки до другого розділу	38
ВИСНОВКИ	39
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	41
ДОДАТКИ	49

ВСТУП

Актуальність дослідження. У сучасних умовах питання адаптації є одним із ключових у таких базових напрямках науки, як загальна та особистісна психологія, соціальна психологія, психологія розвитку, диференціальна та військова психологія. Особливий інтерес викликають дослідження в галузі військової психології, зокрема питання пристосування особового складу до умов військової служби. Це зумовлено, серед іншого, зростанням кількості жінок у збройних силах та їхньою мотивацією до служби. Як засвідчує міжнародний досвід, залучення жінок до армії у значній кількості потребує розробки спеціальних заходів для успішної адаптації. Для ефективної реалізації потенціалу жінок-військовослужбовців необхідно сформувати в Збройних Силах України стратегію, спрямовану на підвищення їхньої ролі та статусу у військових структурах.

Українська армія, як і вся країна, протягом останніх десяти років переживає масштабні трансформації. Внаслідок активних бойових дій в Україні суттєво збільшилась кількість жінок, залучених до військової служби на різних посадах поряд із чоловіками. Це сприяє актуалізації вивчення специфіки адаптаційних процесів та розробки системи гендерно-орієнтованих заходів підтримки, яку, на нашу думку, слід впроваджувати ще на етапі підготовки ліцеїстів.

Об'єктом дослідження виступає особистість військовослужбовців обох статей.

Предмет дослідження становить процес адаптації до умов військової служби та його гендерна специфіка.

Метою дослідження визначено виявлення гендерних відмінностей в адаптації до військової служби.

Серед основних завдань дослідження передбачено:

- ознайомлення та аналіз наукових джерел, присвячених проблематиці адаптації до військової служби та гендерних аспектів цього процесу;

- визначення відмінностей у процесах адаптації чоловіків і жінок до служби;
- систематизація гендерних особливостей адаптаційних механізмів у військових умовах.

Теоретико-методологічну основу роботи складають наукові праці Кокуна О.М., Осьодло, В.І., Кіщука Л., Павлюка М., Овдія І., Афанасенка В. С., Ліпатова І. І., Шестопалової Л. І., Васильєва В.В., Доценко Л., Максименка Н., а також дослідження, присвячені гендерним питанням у збройних силах, авторства Грицай І. О., Олійник О. М., Івашковського В. В., Калагіна Ю. А., Ткача П. Б., Бойчук Х. І., Шьолсет А.

Базою проведення дослідження став Військовий ліцей Державної прикордонної служби України у м. Хмельницькому. Дослідження тривало з жовтня по грудень 2024 року. У вибірку увійшли 56 ліцеїстів, з яких 28 осіб сформували експериментальну групу ($n=28$: 16 юнаків та 12 дівчат) віком від 16 до 18 років.

Методологія дослідження включала застосування загальнонаукових методів теоретичного аналізу (аналіз, синтез, порівняння, узагальнення, систематизація) і емпіричних методів (спостереження, бесіди, аналіз результатів тестування), а також методів обробки даних – кількісного і якісного аналізу емпіричних даних та математико-статистичної обробки.

Наукова новизна роботи полягає в комплексному аналізі та систематизації існуючих наукових підходів до проблеми адаптації військовослужбовців, а також в описі психологічних особливостей цього процесу з урахуванням гендерних аспектів.

Практичне значення результатів полягає у можливості використання отриманих матеріалів військовими та медичними психологами для роботи з курсантами та військовослужбовцями під час їх адаптації до умов служби, а також у написанні наукових тез та доповідей.

Апробація та впровадження результатів. Результати проведеного дослідження доповідалися здобувачем та отримали схвалення на таких

міжнародних конференціях: на X Міжнародній науково-практичній конференції «Актуальні проблеми експериментальної психології: досвід та перспективи» на пошану професора А.І. Шинкарюка (29 жовтня 2024 р., м. Кам'янець-Подільський), на X Міжнародній науково-практичній конференції «Актуальні проблеми сучасної психології: перспективні та пріоритетні напрями наукових досліджень молодих науковців» (Кам'янець-Подільський, 19 листопада 2024 р.), на X Міжнародній науково-практичній конференції «Актуальні проблеми психології особистості на європейському просторі» (Кам'янець-Подільський, 18 лютого 2025 р.), на XVII Міжнародній науково-практичній конференції «Актуальні проблеми психології особистості та міжособистісних взаємин» (Кам'янець-Подільський, 23 квітня 2025 р.) та знайшли своє відображення у публікації автора.

Публікації.

Бучко С.В. Психологічні особливості адаптації до військової служби: гендерний аспект. *Актуальні проблеми психології особистості та міжособистісних взаємин*: Матеріали XVII Міжнародної науково-практичної конференції, 23 квітня 2025 р. / за ред. С.Д. Максименка, Л.А. Онуфрієвої. Кам'янець-Подільський : Видавець Ковальчук О.В., 2025. 236 с. Укр., англ., пол. / С. 92–94.

URI: <http://elar.kpnu.edu.ua/xmlui/handle/123456789/9172>

Структура дослідження. Кваліфікаційна робота складається зі вступу, двох розділів, висновків, списку використаних джерел та додатків.

ВИСНОВКИ

Проведене теоретичне узагальнення та здійснене емпіричне дослідження дозволили сформулювати низку висновків.

1. Проблематика адаптації особистості ґрунтовно висвітлена у працях фахівців різних наукових напрямів, що обумовлює різноманітність трактування цього явища. З огляду на завдання нашого дослідження, основну увагу приділено професійній адаптації військовослужбовців. Професійна адаптація розглядається як стан динамічної рівноваги між індивідом і його професійною діяльністю, що забезпечує ефективне досягнення цілей із мінімальними витратами та гармонійну взаємодію із соціальним середовищем без надмірної напруги. Аналіз літератури з військової психології дозволив виокремити ключові підходи до вивчення професійної адаптації військовослужбовців: особистісний, процесуальний, соціокультурний і мотиваційний. Професійна адаптація військових фахівців зумовлюється низкою внутрішніх та зовнішніх чинників і реалізується у провідних сферах їхньої взаємодії із середовищем.
2. Рівень успішності або труднощів у процесі адаптації військових спеціалістів має певну автономність, хоча окремі аспекти взаємопов'язані, особливо у сферах професійної діяльності та соціально-психологічної взаємодії. Базою для розвитку адаптивних властивостей особистості є інтегрованість і збалансованість її основних якостей, що формують єдину структуру. Дослідження у сфері психології засвідчують відмінності в рівні сформованості адаптивних характеристик між чоловіками і жінками, де у випадку жінок недостатність певних якостей компенсується активною мобілізацією адаптивного потенціалу. Слід зауважити, що в системі оборонного відомства України, аналогічно світовим тенденціям, спостерігаються активні гендерні процеси. Зокрема, актуальною є проблема гендерної адаптації у Збройних Силах України, яка передбачає соціально-

психологічне пристосування до існуючих у суспільстві гендерних ролей, норм і відносин.

3. До вибірки емпіричного дослідження було залучено 28 курсантів (16 юнаків і 12 дівчат). Для діагностики психологічних аспектів адаптації до військової служби застосовано тест «Діагностика соціально-психологічної адаптації» К. Роджерса і Р. Даймонда та опитувальник «Адаптивність-200». Кількісний та якісний аналіз результатів показав, що переважна більшість юнаків і дівчат мають середні показники адаптивності за шкалами «Психічна регуляція», «Комунікативний потенціал» і «Моральна нормативність». Виявлено гендерні відмінності: за шкалами «самоприйняття» та «інтернальність» різниця склала близько 2 балів, за шкалами «адаптивність» та «комфортність» – близько 4 балів, а найбільш виражені відмінності спостерігалися за шкалами «прийняття інших» та «прагнення до домінування».
4. Проведений кількісно-якісний аналіз результатів дозволив зафіксувати наявність гендерних відмінностей у психологічних характеристиках курсантів. Під час обробки даних тесту діагностики соціально-психологічної адаптації К. Роджерса і Р. Даймонда було виявлено виражені відмінності за шкалами «прийняття інших» і «прагнення до домінування» (різниця середніх значень становила 8–9 балів, статистична значимість за критерієм Q Розенбаума на рівнях $p \leq 0,05$ і $p \leq 0,01$ відповідно). За даними методики «Адаптивність-200» встановлено наявність відмінностей у розвитку комунікативного компонента адаптивності на користь дівчат-курсантів (статистична значимість $p \leq 0,05$) та виявлено незначні розбіжності у компонентах психічної регуляції і моральної нормативності ($p \leq 0,05$). Загалом дівчата-курсанти відзначаються підвищеним рівнем рефлексії, більшою інтернальністю, емоційною чутливістю та розвиненими комунікативними здібностями порівняно з юнаками.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Агаєв Н.А., Кокун О.М., Пішко І.О., Лозінська Н.С., Корня Л.В. Психологічне вивчення особового складу Збройних Сил України. Методичний посібник. Київ : ФОП Маслаков, 2019. 288 с.
2. Агаєв Н.А., Кокун О.М., Пішко І.О., Лозінська Н.С., Остапчук В.В., Ткаченко В.В. Збірник методик для діагностики негативних психічних станів військовослужбовців: методичний посібник. Київ : НДЦ ГП ЗСУ, 2016. 234 с.
3. Афанасенко В.С., Ліпатов І.І., Шестопалова Л.І. Психологічна адаптація військовослужбовців до бойової діяльності: *навчальний посібник*. Харків ХВУ, 2000. 152 с
4. Богданюк О.Д. Формування готовності до професійної діяльності у майбутніх офіцерів-кінологів Державної прикордонної служби: автореф. дис... канд. пед. наук: 13.00.04. Хмельницький, 2007. 20 с.
5. Боснюк В.Ф. Математичні методи в психології: курс лекцій. Мультимедійне навчальне видання. Харків : НУЦЗУ, 2020. 141 с.
6. Васильєв В.В. Соціальна адаптація особистості до професійної діяльності. *Вісник Дніпропетровського університету*. 2006. Вип. 14. С. 215–221.
7. Вертель А. В. Філософія психоаналізу : навч. посіб. Суми: Вид-во СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2015. 208 с.
8. Впровадження гендерної рівності у секторі безпеки і оборони України: досягнення та виклики. Укрінформ від 17 грудня 2021 р. <https://www.ukrinform.ua/rubric-presshall/2837474-vprovadzenna-gendernoi-rivnosti-u-sektori-bezpeki-i-oboroni-ukraini-dosagnenna-ta-vikliki.html>
9. Грицай І.О. Проблема гендерного балансу в національних збройних силах: теоретико-прикладний аспект. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2016. Вип. 5. С. 3–8.

10. Гуманістичні підходи в західній психології ХХ ст. Гуманістична психологія ; упорядники і наукові редактори Р. Трач (США) і Г. Балл (Україна). Київ: Пульсари, 2001. 252 с.
11. Гендерна політика у Збройних Силах України: проблеми теорії та практики: *монографія*; за заг. ред. О.М. Олійника. Київ : НДЦ ГП ЗСУ, 2012. 334 с
12. Доценко Л., Максименко Н. Психологічні чинники адаптації військовослужбовців строкової служби в умовах військової частини. *Вісник Національного університету оборони України*. 2019. № 2 (52). С. 49–55.
13. Закон України «Про військовий обов'язок і військову службу» від 25.03.1992 № 2232-ХІІ (Документ 2232-ХІІ, чинний, поточна редакція - Редакція від 19.05.2024, підстава - 3687-ІХ) URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2232-12#Text>
14. Івашковський В.В. Педагогічні умови формування готовності старшокласників до служби в Збройних Силах України. Автореф. дис. канд. пед. наук. Київ, 2002. 22 с.
15. Казміренко В.П. Програма дослідження психосоціальних чинників адаптації молодшої людини до навчання у ВНЗ та майбутньої професії. *Практична психологія та соціальна робота*. 2016. № 3. С. 17–24.
16. Калагін Ю. А. Мотивація військової служби військовослужбовців-жінок. *Грані*. 2013. № 9. С. 103–108. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Grani_2013_9_19
17. Кириченко О.В. Допризовна підготовка молоді. Харків: Вид. група «Основа», 2008. 224 с.
18. Кіщук Л. Модель професійної адаптації молодших офіцерів збройних сил України до військово-професійної діяльності з урахуванням психофізіологічних чинників. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Сер. 12. Психологічні науки*. Вип. 17 (62). 2022. С. 47-59.

19. Кокун О.М. Оптимізація адаптаційних можливостей людини: психофізіологічний аспект забезпечення діяльності: *монографія*. Київ: Міленіум, 2004. 265 с.
20. Кокун О.М., Мороз В.М., Пішко І.О., Лозінська Н.С. Формування психологічної готовності військовослужбовців військової служби за контрактом до виконання завдань за призначенням під час бойового злагодження : метод. посіб. Київ : 7БЦ, 2021. 170 с.
21. Кокун О.М., Пішко І.О., Лозінська Н.С., Копаниця О.В. Діагностування психологічної готовності військовослужбовців до військової служби за контрактом до діяльності у складі миротворчих підрозділів: Методичний посібник. Київ: НДЦ ГП ЗСУ, 2011. 153 с.
22. Костюкова В. Теоретичне обґрунтування психологічної готовності до професійної діяльності майбутніх військовослужбовців. *Наукові праці Міжрегіональної Академії управління персоналом. Психологія*. 2022. 3(56). С. 19–25. URL:<https://doi.org/10.32689/maup.psych.2022.3.3>
23. Кубіцький С.О. Система оцінювання готовності майбутніх офіцерів до професійної діяльності: автореф. дис... канд. пед. наук: 13.00.04. Київ, 2001. 20 с.
24. Матохнюк Л.О. Формування психологічної готовності майбутніх інженерів-прикордонників до професійної діяльності: автореф. дис... канд. психол. наук: 19.00.07. Хмельницький, 2006. 20 с.
25. Мельничук, М., Рева, М. Адаптація до умов професійної діяльності військово-службовців із різним типом акцентуацій характеру. *Молодий вчений*. 2022. 5 (105). С. 65-67. <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2022-5-105-12>
26. Методики психологічної діагностики індивідуально-психологічних особливостей працівників Національної поліції України: методичні рекомендації; В.О. Криволапчук, А.С. Сизоненко, В.П. Остапович, В.І. Барко. Київ: Видавництво Людмила, 2019. 78 с. URL:https://dndi.mvs.gov.ua/files/pdf/metodychni_rekomendacii2019.pdf

27. Миртінен Г. Управління сектором безпеки, реформа сектору безпеки та гендерні питання. *Збірник інформаційно-методичних матеріалів «Гендерні питання в секторі безпеки»*. Посібник 1. Женева, 2019. URL:<https://www.dcaf.ch/sites/default/files/publications/documents/Tool%201%20UA.pdf>
28. Мозговий В.І. Дослідження поняття психологічного супроводу військовослужбовців на різних етапах службової діяльності. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Серія «Психологія»*, 2018. № 63. С. 58–63.
29. Москаленко М.В., Откидач В.С., Корчагін М.В., Балдецький А.А. Формування психофізичної готовності військовослужбовців засобами спеціальної фізичної підготовки. *Науковий часопис НПУ. Фізична культура і спорт*. 2022. № 9(154). С. 63–67. DOI: [https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series15.2022.9\(154\).15](https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series15.2022.9(154).15)
30. Наказ МОУ № 313 «Про затвердження переліку спеціальностей та /або професій, споріднених з відповідними військово-обліковими спеціальностями, після одержання яких жінки беруться на військовий облік військовозобов'язаних, та Переліку спеціальностей та/або професій, споріднених з відповідними військово-обліковими спеціальностями» від 11.10.2021. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1566-21#top>
31. Ніколаєнко С.І., Ніколаєнко О.С. Поняття адаптації в різних напрямках психології. *Світогляд - Філософія - Релігія : збірник наукових праць*. Суми : УАБС НБУ, 2012. Вип. 2. С. 68–77.
32. Носенко Е.Л., Аршава І.Ф. Сучасні напрями зарубіжної психології: психологія особистості: підручник. Дніпропетровськ : Вид-во Дніпропетр. нац. ун-ту, 2010. 261 с.
33. Осьодло В.І. Вплив індивідуально-психологічних властивостей особистості на подолання стресових ситуацій. *Психологічний журнал*. 2019. Вип. 3. С. 71–83. http://nbuv.gov.ua/UJRN/psj_2019_3_9

34. Павлюк М., Овдій І. Психологічна адаптація військовослужбовців збройних сил України . *Вісник Національного університету оборони України*. 2022. 70(6). С. 134–141. <https://doi.org/10.33099/2617-6858-2022-70-6-134-141>
35. Пивовар О. Адаптація курсантів до фізичних навантажень на початковому етапі навчання у ВВНЗ. *Матеріали відкритої наук.-метод. конф. «Фізична підготовка військовослужбовців», 29-30 квітня*. Київ, 2003. С. 163–165.
36. Платонов І.В. Динаміка психологічної готовності майбутніх офіцерів внутрішніх військ до правоохоронної діяльності: автореф. дис... канд. психол. наук: 20.02.02. Хмельницький, 2001. 17 с.
37. Попович О.І., Романчук С.В. Заняття фізичною підготовкою як засіб формування індивідуальних і групових психологічних характеристик курсантів. *Молода спортивна наука України*. Львів: НВФ «Українські технології», 2009. Вип. 14. Т.2. С. 201-205.
38. Рибчинська, Т. Складові психологічної готовності молоді до військової служби. *Scientific Collection «InterConf»*. 2022. Вип. 126. С. 124–130. URL: <https://archive.interconf.center/index.php/conference-proceeding/article/view/1360>
39. Романчук С.В. Заняття фізичною підготовкою як засіб формування індивідуальних і групових психологічних характеристик курсантів. *Молода спортивна наука України*. Львів: НВФ «Українські технології», 2009. Вип. 14. Т.2. С. 201–205.
40. Словник Європейського інституту з гендерної рівності ; пер. М. Бабак, О. Давліканової, М. Дмитрієвої, М. Козир, Л. Компанцевої, К. Левченко, М. Скорик, О. Суислової. Київ : «Вістка», 2021. 170 с. URL: <https://fspo.udpu.edu.ua/wp-content/uploads/2021/04/Словник-Європейського-інституту-з-гендерної-рівності-1.pdf>

41. Тарасюк І.В. Психологічні механізми адаптації особистості. Наукові записки. Серія «Психологія і педагогіка». Острог: Вид-во Національного університету Острозька академія. 2011. Вип. 17. С. 342–349.
42. Ткач П.Б., Бойчук Х.І. Розвиток лідерського потенціалу та гендерної обізнаності як напрям стратегічних комунікацій Національної академії Національної гвардії України. *Збірник наукових праць Національної академії Національної гвардії України*. 2020. Вип. 2(36). С. 15–20.
43. Шиделко А.В. Психологічні чинники професійної адаптації особистості. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія психологічна*. 2016. Вип. 2. С. 151–159.
44. Шьолсет А. Дані про участь жінок у силах та операціях НАТО. *Міжнародні взаємодії: емпіричні та теоретичні дослідження в міжнародних відносинах*. 2010. 39 (4), с. 577.
45. Ющенко І.М., Панченко Т.С. Професійна ідентичність як чинник життєстійкості особистості. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Психологія*. 2024. (1). С. 17-20. <https://doi.org/10.32782/psy-visnyk/2024.1.3>
46. Ягупов В. Військова психологія : підручник. Київ: Тандем, 2004. 656 с.
47. Corbitt E.M., Malone K.M., Haas G.L., Mann J.J. Suicidal behavior in patients with major depression and comorbid personality disorders. *Journal of affective disorders*. 1996. Vol. 39(1). P. 61–72. URL: [http://dx.doi.org/10.1016/0165-0327\(96\)00023-7](http://dx.doi.org/10.1016/0165-0327(96)00023-7).
48. Edwards F., Lee H., Esposito M. Risk of being killed by police use of force in the United States by age, race-ethnicity, and sex. *Proceedings of the National Academy of Sciences of the United States of America*. 2019. Vol. 116 (34). P. 16793–16798. URL: <http://dx.doi.org/10.1073/pnas.1821204116>.
49. Epstein R., Blake J.J., González T. Girlhood interrupted: the erasure of black girls' childhood. Washington, DC: Georgetown Law Center on Poverty and Inequality. 2017. URL: <https://www.law.georgetown.edu/poverty-inequality-center/wp-content/uploads/sites/14/2017/08/girlhood-interrupted.pdf.tab>.

50. Grunebaum M.F., Oquendo M.A., Burke A.K., Ellis S.P., Echavarria G., Brodsky B.S., Malone K.M., Mann J.J. Clinical impact of a 2-week psychotropic medication washout in unipolar depressed inpatients. *Journal of affective disorders*. 2003. Vol. 75(3). P. 291–296. URL: [http://dx.doi.org/10.1016/s0165-0327\(02\)00168-4](http://dx.doi.org/10.1016/s0165-0327(02)00168-4).
51. Kharchenko Ye., Onufriieva L. Psychological Rehabilitation of Combatants with Mental Disorders and Mental Trauma. *Збірник наукових праць "Проблеми сучасної психології"*, 61. 2023. P. 51–73. URL: <https://doi.org/10.32626/2227-6246.2023-61.51-73>
52. Mandell B., Pherwani S. Relationship between emotional intelligence and transformational leadership style: a gender comparison. *Journal of Business and Psychology*. 2003. Vol. 17(3). P. 387–404. URL: <https://www.scirp.org/reference/referencespapers?referenceid=1733264>
53. Mykhalchuk N., Pelekh Yu., Kharchenko Ye., Ivashkevych Ed., Zukow W., Ivashkevych Er., Yatsjuryk A. Suicidal behavior as a result of maladjustment of servicemen to the conditions of military service in Ukraine. *European Journal of Clinical and Experimental Medicine*. 2023. Vol. 21(1). P. 90–107. URL: <http://dx.doi.org/10.15584/ejcem.2023.1.12>
54. Murphy N.A., Hall J.A., Hall C.R. Accurate intelligence assessments in social interaction: Mediators and gender effects. *Journal of Personality*. 2003. Vol. 71(3), June. P. 465–493. URL: https://www.researchgate.net/publication/10747935_Accurate_Intelligence_Assessments_in_Social_Interactions_Mediators_and_Gender_Effects
55. Onufriieva L., Chaikovska O., Kobets O., Pavelkiv R., Melnychuk T. Social Intelligence as a Factor of Volunteer Activities by Future Medical Workers. *Journal of History Culture and Art Research*. 2020. Vol. 9(1). P. 84–95. URL: <http://dx.doi.org/10.7596/taksad.v9i1.2536>.
56. Onufriieva L., Ivashkevych Ed. The development of learner's autonomy by the way of the formation of social intelligence. *Збірник наукових праць*

«Проблеми сучасної психології». Кам'янець-Подільський, 2021. Вип. 51. С. 9–32. URL: <https://doi.org/10.32626/2227-6246.2021-51.9-32>.

57. Peseschkian N. Mit Diabeteskomm'ich klar: Zurück zum inneren Gleichgewicht mit Positiver Psychotherapie. Germany; Stuttgart: TRIAS Verlag im Georg Thieme Verlag, 2003. 132 s. URL: <https://www.amazon.de/Diabetes-komm-klar-Psychotherapie-Erfolgs-Methode/dp/3893736530>